

A „Berzsenyi” Szabadkőműves-páholy*

Annak ellenére, hogy Somogy megye székhelyét olykor sommásan Ady 1902 júliusából származó elhíresült mondatára hagyatkozva ítélték meg, miszerint „egy jelzőre szolgál rá Kaposvár: a legporosabb város”, a XX. század helyi nyitánya hálás téma a kutató számára.

A kijelentés értelmezéséhez ismernünk kell keletkezésének körülményeit. A nagyváradai szintársulat azokban az években nyaranta Kaposváron vendégeskedett. Az 1902-es idényben elkísérte őket a Nagyváradai Napló munkatársa, Ady Endre is, akit nem annyira az újságírói munka, mint a primadonna, az „ezüsthajú hercegnő”, Bilkey Irén iránti vonzalom hozott a városba. Lapjában július 6-án megjelent *Thália pongyolában* című tudósításából előszeretettel citálják ma is ezt a nem hízelgő megállapítást, ám a tisztánlátás érdekében összefüggésében is érdemes megismerni: „... olyan kellemetlen módon fél város. Nem tudja eldönteni, hogy kisváros maradjon-e vagy nagyváros legyen. [...] Egyelőre egy jelzőre szolgál rá Kaposvár: a legporosabb város.”

Ady ráérezett a köztés lét állapotára, arra a helyzetre, amikor még semmi nem dőlt el, mindkét lehetőség nyitott. Egy bő évszázaddal későbből visszatekintve a következő éveket a város fejlődése szempontjából aranykornak tekinthetjük, az meg már alig bír jelentőséggel, hogy elfogadjuk: a Pece-parti Párizshoz viszonyítva az itteni szilárd útburkolat hiánya – különösen nagy szelek idején – valóban igen kellemetlen lehetett.

A Magyarországon angol mintára létrehozott iskolán kívüli felnőttoktatás intézménye – a Szabad Lyceum Egyesület – alapszabályában „az intelligens közönség körében” végzett, tudomány és művészetek iránti érdeklődés ápolását és az ismeretterjesztést jelölte meg céljául. Programját sokan ismerték, ám azt csak kevesen tudták, hogy a líceum a szabadkőművesek gyermeke, és azok féltő felügyelete alatt működik. Egyirányú utca, mely a szövetséghez vezet a kiválasztottakat.

Az egyesület Kaposváron 1901 januárjában, mintegy másfélszáz regisztrált érdeklődővel kezdte meg működését, előadói zömükben a helyi főgimnázium tanárai voltak. Megalakulását követően egy évvel a tizenhat tagú választmányából hatan már a Berzsenyi páholy alapító tagjai.

A Berzsenyi anyapáholyát, a budapesti Erzsébet páholyt, amely küldetésének tekintette a vidéki páholyalapításokat, a Könyves Kálmán páholyból kivált mesterek 1902 februárjában alakították meg.

Az Erzsébet már két hónappal később, áprilisban nyolc, októberben további kilenc kaposvári taggal bővült, ami lehetővé tette, hogy maga is egy újabb páholyt

* A KITÁSZ (Kárpát-medencei Irodalmi Társaságok) XXIV. vándorgyűlésén, 2015. július 10-én Kaposváron elhangzott előadás szerkesztett változata. A témáról átfogóan, továbbá az előadásban elhangzott idézetek, a felhasznált források fellelhetőségéről Gáspár Ferenc A kaposvári „Berzsenyi” Szabadkőműves-páholy (Kaposvár, 2012, 364 old., 428 lábjegyzet) című kötetéből tájékozódhatnak az érdeklődők.

hozzasson létre. A Berzsenyi páholy megalakításának kezdeményezője – hasonlóan a helyi Szabad Lyceumhoz – Endrei Ákos (1860–1914) nyelvész, irodalomtörténész, akit kortársai a megye legjobb tanárának tartottak. Az Országos Középiskolai Tanáregyesületben tevékeny részt vállalt az oktatáspolitikai tervezetek megvitatásában. Feltehetően ennek során került kapcsolatba a felnőttoktatás eszméjével, illetve a szövetséggel. Német nyelvkönyve és Ady Lajossal közösen írott, *Retorika* című műve közel két évtizedig elfogadott középiskolai tankönyv.

A szabadkőműves Alkotmány szerint az újonnan felvett személy tanonc fokba kerül. Egy év múlva legény, ezt követően hat hó elteltével – ha a páholyban úgy ítélik meg – mester fokra emelhető. A kaposváriak az eskütételükkel egyidejűleg, tehát azonnal mesterek lettek.

Jogos lehet a kérdés, mit tudhattak a szabadkőműves szimbólumok lényegéről azok, akik csak önmaguk, mint „durva kövek” csiszolása után lehettek volna méltóak a mesteri szint elérésére?

A cél, a mielőbbi, gyors páholyalapítás lehetőségének biztosítása szentesítette a mesteravatást mint eszközt: új páholyt ugyanis csak legalább hét mesterfokba emelt szabadkőműves hozhatott létre.

Ennek elfogadásával együtt is ki kell mondanunk, nagy árat fizettek a kaposvári elsők a sietségért. Kizárólag szabadkőműves összefüggésben alkalmazva a jelzót – tudatlan mesterek lettek a Berzsenyi páholy alapítói, ami miatt az a későbbiekben sem vált az elmélyülő, meditatív munka műhelyévé.

Nem tartható tehát az a vélekedés, miszerint a mesterek valamennyien „kiválasztotti” minőségű ismeret vagy titkos tudás birtokosai. A szabadkőművességgel foglalkozó írások általában túlhangsúlyozzák a mesterfokozattal bíró szabadkőműves különleges szerepét, „hatalmát”, és annak velejárójaként felelősségüket a profán világ történéseinek alakulásában.

További részletezés helyett – a tisztánlátást segítő – egyetlen, napjainkban is érvényes, alapvetel idézek:

„A testvériségnek nem célja, hogy feltétlenül minél több tagja legyen, sokkal inkább az az elvárása, hogy minél kvalifikáltabb emberek kerüljenek soraiba. Csak azokat veszi fel, akiket anyagilag stabilnak, morálisan megingathatatlannak, szakmailag elismertnek, magánéletét tekintve kiegyensúlyozottnak ítél, de ez még mindig kevés akkor, ha az adott személy felvétele nem válik különösen is fontossá a szövetség számára.”

Nem véletlen tehát, hogy kétkezi munkást, de még iparost sem találhattunk szabadkőműveseink körében.

Az alapítók száma és foglalkozása

Foglalkozás	Erzsébet	Berzsenyi	Irányi ¹	Összesen
Ügyvéd	4	5	2	11
Tanár, tanító	3	5	2	10
Állami tisztviselő	3	3	2	8
Orvos	2	1	3	6
Nagykereskedő	2	2	2	6
Gyáros	4			4
Földbirtokos	1	1		2
Gyógyszerész	2			2
Bankár	1			1
Művész	1			1
Összesen	23	17	11	51

Az alapító mesterek átlagéletkora és szabadkőműves tagságuk időtartama az alapítás idején

	Erzsébet	Berzsenyi	Irányi
Átlagéletkor	39 év	28 év	40 év
Szabadkőműves tagságuk ideje	7 év	4 hónap	2 év

A páholy terjedelmes Munkaprogramját, élénk páholyvitákat követően, Endrei Ákos alkotta meg; ugyancsak ő választotta jelmondatként a páholy „védőszellemeként” tisztelt Berzsenyi sorait, amelyek a hivatalos körpecsétre is rákerültek:

„...megyek
Rendeltetésem pályafutásain
A jobb s nemesb lelkeknek útján”
(Fohászkodás)

Az 1903-ban nyomtatásban is megjelent, véglegesített Munkaprogramban az általános aktuális helyzet terjedelmes leírásán és értékelésén túlmenően a megoldandó feladatokról olvashatunk.

Az első helyen a „fedetten működtetett nyilvánosság” biztosítása állt. A szabadkőművesek mindenki másnál előbb ismerték fel és használták ki a sajtópropaganda jelentőségét és az általa birtokolható felbecsülhetetlen véleményformáló, befolyásoló hatalmat. Már az alakuló kaposvári összejövetelükön, 1902. november 4-én kiemelt napirendi pont volt a „szabadkőműves szellemiségben szerkesztett lap” alapításának kérdése. Vita után fogadták el, hogy nem egy új lap indítása a célravezető

tő, hanem olyan, már létező támogatása, amelynek „szerkesztésében egy-két testvér részt venne”.

1903. január végén jelenti be a páholyban Véniss Károly – vármegyei aljegyző –, hogy az akkor már tizenhét éve létező Kaposvár című lap tudósítója lesz. Kurta fél év múlva már ő a lap szerkesztője és kiadója. Alig négy esztendővel később a páholy tagjai valamennyi Kaposváron megjelenő napilapban – azok pártpolitikai elkötelezettségétől függetlenül – jelen vannak. Ideillik a testvériség cinkos kacintásának is beillő, előszeretettel idézgetett mondata: „A szabadkőművesek mindenütt ott vannak, a szabadkőművesség sehol.” Ennek alapján állíthatták a későbbiekben – a valóság ellenére makacsul és kitartóan –, hogy az országos hatókörű és valamennyi páholytag számára kötelező jelleggel járhatni előírt Világ című lap – amely egyben a profánok befolyásolásának legfontosabb eszköze volt – nem a szabadkőművesség orgánuma.

A munkaprogram további helyein a befolyásolás másutt már jól bevált módszerei és eszközei szerepelnek: kulturális, közművelődési egyesületek, oktatási intézmények létrehozása, illetve a már működőbe történő beépülés szükségessége.

Ennek során szólhatunk a Berzsényi Irodalmi Társaságról.² Létrehozásának gondolata profán körökben körvonalazódott, de csak lassan haladt előre. Célja egybevágott a páholy Munkaprogramjában lefektetett elvekkel, ezért 1904. március 18-án páholyhatározat született a szépirodalmi társaság szabadkőműves támogatásáról. Ezt követően hamarosan, május 15-én megalakult a Berzsényi Irodalmi Kör. Jelmondatát – Széchenyi szavait – ugyancsak Endrei Ákos javasolta: „Nyelvében él a nemzet.”

A hattagú vezetőségben egy, az első húsz „rendes tag” sorában a páholy öt képviselőjét találjuk. Tiszteletbeli tag Kisfaludy Attala, Gárdonyi Géza, Pekár Gyula és Rákosi Jenő. (Utóbbi emlékének gondozása – már csak e tény alapján is – nem lenne idegen feladat a mai Berzsényi Társaságtól.)

Az Irodalmi Társaság gyarapodását hátráltatta, hogy Kaposváron elterjedt a hír: szabadkőművesek állnak a háttérben. Az eset – a páholy életében talán egyetlen ilyen tiszta formában megjelenő módon – rámutat arra, hogy a város lakossága és főként értelmiségi része, amelyet egy irodalmi társaság létezése egyáltalán megérintett, gyanakvással fogadott minden olyan hírt vagy jelenséget, mely mögött a „rejtélyes szabadkőművességet” lehetett sejteni. Ezért a Társaság titkára azzal a kérelemmel fordult a helyi szabadkőművességhez, hogy nyilatkozatban cáfolják meg ezt a szóbeszédet. A páholy megtárgyalta az ügyet, és indulatos vitát követően elvetette az Irodalmi Társaság titkárának cáfolat megjelentetése iránti kérését, arra hivatkozva, hogy a szabadkőművesség legnagyobb fegyvere a titokzatosság, amit mindenáron fenn kell tartani. Önértékelésüknek megfelelően kijelentették, „aki fenti okok miatt nem lép be az irodalmi társaságba, az egyébként sem odavaló”.

A következő években az irodalmi társaság, illetve a felolvasóesetek iránti érdeklődés a városban oly mértékben csökkent, hogy a vármegyei tiszti főügyész az egyesület felosztatására kérte a tisztségviselőket. A sors iróniája, hogy 1909. április

6-án a társaság feloszlásának kimondására összehívott gyűlés is eredménytelen maradt, mert mindössze négyen jelentek meg. A következő évben a helyi lapok már a csődbe jutott, „halott” kaposvári egyesületek között említik.

Szerencsénkre, nem lett igazuk. 1925. október 23-án a társaság első díszülésének 21. évfordulóján újjáalakulva feltámadt a tetszhalálból.

A Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság történetét bemutató írások ezekről a vizsontagságos évekről vagy nem tudnak, vagy szemérmesen hallgatnak. Ezzel együtt a sajnálatos úrt betölteni hivatott azon állításokat, miszerint „a társaság működésének eredményeként a megalakulást követően röviddel már olyan neveket olvashatunk a Kaposváron szereplő művészek között, mint Adyé, Reinitzé, Medgyessyé”, törölni lehetne. Az említettek valóban jártak a városban, de az egy másik történet.

A Munkatervben célként szerepelt:

„Be kell hatolnunk testvéreink révén a megye és a város közgyűlési termeibe, a kaszinók és egyesületek választmányába, hogy mindenütt elvethessük a mi felvilágosodást hirdető eszméink magvait.”

A közigazgatás egésze, a Nemzeti Kaszinó és – legnagyobb bánatukra – a tanfelügyelet azonban Kaposváron mentes maradt az ügydöntő szabadkőműves befolyástól.

Ezzel együtt a páholy célkitűzései többségét teljesítette. Eredményeket ért el a könyvtár- és múzeumügyben, nagyszerű kiállításokat szervezett, megteremtette a kultúra műhelyeit: a zenekedvelők egyesületének létrehozásával rendszeressé váltak a hangversenyek. Értékelésük szerinti legnagyobb sikerüknek a „polgárság iskolája” megteremtését tekintették, amely már egy évvel a páholy megalakulását követően megnyitotta kapuit. Létrehozásának célja és szükségessége az 1903. évi páholy-munkát bemutató összegzés vonatkozó részletéből tökéletesen megérthető: „Régóta érezhető volt, hogy a helyi társadalmunk azon osztálya, amely tekintélyes számánál fogva vezérlő szerepet játszik a város életében, nélkülözi azt az iskolát, amelyben fiait leendő élethivatásuknak megfelelő gyakorlati oktatásban részesítse. ...a középosztály egy olyan iskola szükségességét érzi, amely csakis az ő sajátos érdekeit szolgálja, amely diploma helyett életbölcsséget, holt kincsek helyett hasznos dolgokat nyújt.”

A fentiek biztosítása érdekében az iskola vezetését és tanítói karának kiválasztását – a későbbiekben bemutatandó általános gyakorlattól eltérően – a testvériség megtartotta önmagának.

Másik nagy sikerük a profánok hatékony közreműködésével megvalósított, tébécé elleni szervezett védekezés, amelynek során megkezdte működését a dispanzer.³

Ezek mellett a legnagyobb ellenfelüknek tartott katolikus egyházzal vívott folyamatos és többfrontos harcában a páholy vereséget szenvedett, nem sikerült ugyanis megakadályoznia a Szent Imre ifjúsági templom felépítését. Ez egy nagyon hosszú és bonyolult, több éven át elhúzódó történet, amelyben a szabadkőművesség teljes arzenálja bevetésre került. A Berzsényi páholy jókora késéssel, az alapítók szá-

mának, illetve aktivitásuk csökkenésének idején, 1908 körül csatlakozott – a nagyváradi László király páholyból már hozzávetőlegesen másfél évtizeddel korábban indult, majd a budapesti Martinovics páholy által beteljesített – radikalizmushoz és kíméletlen küzdelemhez, amely a „klerikalizmus vérszívó szörnyetege”, az oktatás befolyásolása és a választójog körül bontakozott ki, nagyjában-egészében a Jászi Oszkár-féle Huszadik Század írásainak helyi körülményekhez történő adaptálásával. A kaposvári páholy ideológiai alapú tevékenységének alapja a Katolikus Néppárt, a Regnum Marianum és a helyi főgimnáziumi vallásoktatás minden eszközzel történő támadása volt.

Tíz évvel megalakulását követően, 1912-ben sikerült az Erzsébet páholy által ráruházott elvárás teljesítése: létrehozta leánypáholyát, a pécsi Irányi Dániel szabadkőműves páholyt, élén a nyílt politikálást megvalósító dr. Doktor Sándorral, aki a későbbiekben a pécsi Nemzeti Tanács elnökeként, illetve a baranyai magyar–szerb köztárság híveként közreműködött a nemzetcsönkítés további tervezett megvalósításában. Megítélése – elődként történő vállalása – napjainkban is fejtörést okoz a mai utód, a pécsi Zsolnay Szabadkőműves Páholynek, különösen azután, hogy közterti szobrának 2011. júniusi eltávolítása társadalmi konszenzussal történt.

Élet zárt ajtók mögött

Amennyiben a szabadkőművesség önmagáról kialakított képét kizárólag a saját, a profánok számára történő üzeneteiből ismerjük, a magabiztos küldetéstudat, a folyamatosan sugallt kiválasztottság érzése, a határtalan és önzetlen testvéri szeretet, a jótékonykodás mindent átható ereje egy tökéletesen működő egycélú, egyérdekű szervezet illúzióját kelti, amelyre valóban illik az önmagukra előszeretettel alkalmazott „királyi művészet”⁴ meghatározás.

A páholy életét tanulmányozva ez már nem ilyen egyértelmű. Amíg az egymás mellett ülő, egyként tisztségviselő mesterek egyike a széles nyilvánosság előtt eszközökben nem válogatva, becsületsértésig elmenve támadja a vele ellentétes pártállású Német István polgármestert és közvetlen munkatársait, addig társa a karizmatikus városvezető legbefolyásosabb politikai támogatója, a magánéletben jó barátja.⁵

Számos esetben a teljes egyenlőség megvalósulása – vagy az az után való sóvárgás – volt a belépés indítéka. Feltehetően nagyon fájdalmas és illúzióromboló lehetett, amikor – immár belülről megélve a valóságot – rá kellett döbbsenni, hogy ez nem mindenki számára és nem minden esetben érvényes.

1905-ben egy páholyülésen hangzott el a javaslat, hogy a testvérek a páholy zárt világán kívül is tegezzék, tegezhessek egymást. A szavazásra bocsátott kérdés nem kapott többséget. A profán világban, a széles nyilvánosság előtt megvallva, „egyenrangúnak” tekinteni egyes társaikat: ez bizony kellemetlen helyzeteket teremthetett volna bizonyos társadalmi érintkezések során. A helyzet odáig fajult, hogy 1908-ban

az alapító Endrei Ákos kilépett. „Hiányzik a testvéri szeretet páholyunkból” – olvashatjuk az egyik jegyzőkönyv szomorú megállapítását.

A szabadkőművesség, öndefiníciója szerint, progresszív, filozofikus és filantrop intézmény. Hogyan vallanak az utóbbiról a kaposvári páholy dokumentumai?

Az első nagy filantrop akció a Siketnéma Intézet segélyezésére névlegesen a kaposvári Szabad Lyceum, ténylegesen a páholy által megvalósított 1904. évi tavaszi műkiállítás volt. Nagy sikere alapján bevételével elérte az elvárt célt.

A következő évi iparművészeti kiállítás, amely a szegény tanulók megsegítésére szerveződött, jelentős látogatottsága ellenére is hatalmas anyagi veszteséggel zárt. Ettől kezdve a jótékonykodás akcióinak szervezése és valóban sikeres lebonyolítása a „szabadkőművesség legnagyobb helyi ellenfele”, a tanfelügyelő kezébe került. Amin azzal sem sikerült változtatni, hogy a helyi elkötelezett sajtó névtelen levelekben megfogalmazott közérdekű bejelentések sorozatát jelentette meg ellene. Per lett a dologból, a szerkesztőt a bíróság rágalmazásért elmarasztalta.

A saját otthon és szentély megteremtése, a hozzá felvett kölcsön törlesztése a páholy anyagi erejét meghaladó tehertétel lett a tagság számára, különösen azt követően, hogy a későbbiekben egyre kevésbé tehető személyekkel lehetett csak bővíteni a létszámot.

A további években a páholy dokumentumai között rendszeresen találkozunk a Nagypáholynak kötelezően átküldendő, illetve a testvérpáholyok tevékenységének (pl. a Világ című lap kiadása és a Galilei Kör) támogatása, valamint az önként vállalt fizetési kötelezettségek elmaradása miatt keletkezett iratokkal; néhány kizárás is ennek tudható be. Ennek ellenére a jótékonykodás (segélyezés) szerényebb mértékben ugyan, de folyamatos maradt, habár már a hangsúly áthelyezésének szükségessége is hangot kapott.

Egy 1911-ben megjelent oktatómunkában ezt olvashatjuk: „A szabadkőművesség nem arra való, hogy könyöradományokkal ámítsa az emberiséget, ezt a humanitárius egyletekre bízta, hanem mint progresszív intézmény, arra törekszik, hogy a profán társadalmi rendszert, mint a boldogtalanság végső okát megszüntesse, s helyét a szabadkőműves állami és társadalmi rendszer foglalja el.”

Tárgyalt időszakunkban a szövetség nyilvántartása szerint országosan sajátjának vall hetvennégy jótékonyági, húsz közművelődési, tizenöt társadalmi célú egyesületet, amelyeknek sora az „ingyen tej – ingyen kenyér”-től a rabsegélyzőn át a Galilei Körig terjed.

A szabadkőműves tevékenység megvalósításának lépései általános érvénnyel az alábbiak voltak:

- a cél meghatározása páholy munkákon;
- kivitele a külvilágba az eredet eltitkolásával és a téma folyamatos sulykolásával;
- megvalósítása profánok által vagy azok felhasználásával;
- a döntéshozó, meghatározó pozíció megtartása (általában nem törekedve az

első számú vezetői posztra, azt mintegy „áruvédjegyként” tekintélyes, profán közszereplőnek juttatva);

- a fenntartás és működtetés kezdetben felvállalt költségeinek áthárítása („forrás-apadás”);

- ezt követően az annak helyébe lépő állami és helyhatósági finanszírozás elégtelenségének folyamatos és éles kritikája;

- időnkénti látványos, haszonelvű támogatás.

A folyamat első két lépése gyakorta ellentétes irányú:

- egy civil kezdeményezés szabadkőműves szempontból hasznosnak minősítése;

- támogatás valamennyi rendelkezésre álló eszközzel;

- pozíciószerezés, a befolyásolás lehetőségének biztosítása;

- „váltóállítást” a szövetség céljainak megfelelően;

- a működtetés, finanszírozás kritikája mellett a nem kívánatos profán ráhatások változatos eszközök felhasználásával történő felszámolása;

- célzott támogatás.

A szabadkőművesség és a politika viszonya

Mottóként állhatna e fejezet élén a határozott és máig nem módosult állítás: „A szabadkőművesség nem politizál.” A fennmaradt dokumentumok lehetőséget adnak arra, hogy ne deklarációk, hanem a tények alapján ítéljük meg az előbbi kijelentő mondat igazságtartalmát. Beszéljenek hát a páholyok:

Részlet a Berzsenyi 1910-es munkaévet összegző jelentéséből: „A politikai harc szentélyünk gondosan őrzött zárait is feltörte, munkáinkat megzavarta és a kedélyekre is oly befolyást gyakorolt, hogy testvéri érzelmeinket is megingatta. Szabadkőművesi eszméink igazságába vetett hitünket kitette az ingadozásnak.”

Ugyanebből az évből való a szegedi Testvériséghez páholy főmesterének kijelentése: „Ne mondja senki, hogy nem politikai kérdés az általános, titkos, egyenlő választójog melletti állásfoglalás. Igenis, ez a legradikálisabb közjogi politika. Éppen ezért, ez lehet társadalmi program, de szabadkőművesi program nem lehet.”

1911 márciusában több, egymást követő páholyülésen vitatták meg a budapesti Nemzeti páholy kérését, amelyben az a Martinovics páholy Jászi Oszkár által képviselt irányvonala elleni tiltakozásra kérte fel a testvérpáholyokat. Íme, a Nemzeti páholy álláspontja: „Ellentmondunk annak a »radikalizmusnak«, amely fennszóval az osztályuralom megdöntését hirdeti, de valójában célja a ledöntendő helyébe egy másik, terrorisztikus eszközökkel dolgozó, tehát még veszedelmesebb és tűrhetetlenebb osztályuralmat állítani. Ez az úgynevezett »radikális« politika a szabadkőművesség cégére alatt a maga szabadkőművesi profán sajtójában állást foglalt a nemzetiségi kérdésben is oly irányban, amely a magyar nemzet kulturális és állami fejlődésével és annak irányával diametrális ellentétben van. [...] Könnyen

érthető, hogy a szabadkőművesség e része által üzött pártpolitika a profán világban általános ellenszenvvel találkozik. [...] Ha nem álljuk útját ennek a mai törekvésnek, akkor bármi történjék a jövőben a közéletben, bármiféle baj és szerencsétlenség érje a társadalmat vagy az országot, azért is a szabadkőművességet fogják okolni és felelősségre vonni.”

A páholymunka jegyzőkönyvéből megismerhető vita heveségének ellentmond a Nagypáholyhoz eljuttatott, mismásoló kaposvári állásfoglalás, amely nem helyesli ugyan a radikálisok agresszív hangvételét, ám egyúttal aggodalmának ad hangot amiatt, hogy a testvéri egység megbontására alkalmas megnyilatkozások egyáltalán megjelenhetnek a szabadkőművességen belül. Ez a főhatóságnak szánt kétarcú, óvatoskodó magatartás más esetekben is kimutatható. Elemezhető lehetne – mint nem egyedi jelenség – a kisvárosi lét kisvárosi szabadkőművességének összefüggéseket felismerni képtelen, kimondani bátortalan világa.

Nyilvánvaló, hogy nem beszélhetünk – akár még a nagynak nevezett francia forradalomtól napjainkig sem – egységes „világ-szabadkőművességről”. Téved, aki a szabadkőművességet működése, még inkább céljai tekintetében monolit tömbnek képzei.

Magyarországon a kiegyezést követő amnesztia nyomán hazatérő emigránsok „fából vaskarika” mód a szabadkőművesség magukkal hozott két irányzatát, az angol János rendi és a francia (latin) típust addig példátlan módon egy közös főhatóság, a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy (1886) irányítása alá helyezték.

A hosszadalmas tanácskozások nyomán kialakult és elfogadott, egységesnek gondolt alapelvek ellenére a későbbiekben megszülető új (leány, unoka) páholyok „átörökítették” eredetük „ösi génjeit”, amelyek aztán a későbbiekben a nagy (sors) kérdések megítélésében, a járható-járandó utak meghatározásában felszínre törtek.

A megkülönböztethetőség vagy feloszthatóság vélemezése ellen szabadkőműves körökből is számos tiltakozó megnyilvánulással szembesülhetünk. Nem célom a kérdéskör taglalásába belebonyolódni, ezért meglegszem azzal, hogy elfogadjam az „extrovertált–introvertált” fogalompár használatát, ami kifejezi a lényegét. Az extrovertált francia vagy latin rendszerű irányzat tevékenységét elsősorban a profán világ felé irányulva képzei el, ebből fakadóan célja kivenni a részét a társadalmi folyamatokból. Az introvertált – angolszász – spirituális intézmény tagjainak önépítésére, lelki fejlődésére fordítja a figyelmet, nem politizál, a társadalmi problémák megoldását nem tartja feladatának.

Visszatérve az alapkérdésre: a prófétai figyelmeztetés és előrelátás pusztába kiáltott szó maradt, különösen Bókay Árpád nagymester megnyilatkozása fényében, aki máig ható stigmát égetett a szabadkőművesség homlokára, amidőn a vesztes háborút követő káoszban kijelentette: „...a Nemzeti Tanács saját eszméink megvalósítója, a magvetés és érlelés munkáját a szabadkőművesség végezte. A létrejött népkormány programja szabadkőműves program.”

Így jutunk el 1919 januárjáig. Ekkor közli a Nagypáholy hivatalos közlönye, a Kelet, a korábbi terézvárosi szabadkőműves országgyűlési képviselő, Vázsonyi Vil-

mos helyzetértékelését, amelyet – a hivatott történészek hallgatását pótlendő – tudomásom szerint elsőként idézek: „Az októberi polgári forradalom vér nélkül való lefolyása a szabadkőművesség mesteri munkája volt. Most újabb nehéz, de szép hivatás vár a szabadkőművességre: a második, jelek szerint vésteljesebb proletárforradalom sima lefolyásának előkészítése, biztosítása.” Az értelem józanságát azonban felülírta az elvakult buzgóság. Kevés érte az idő múltával bekövetkező feljajdulás, még ha szívből fakadó is: „Anyám, én nem ilyen lovat akartam!” Rádadásul nem csak egy lovat, egy egész megvadult ménest kaptak. Jogos lehetett a Nemzeti páholy megalapítása: „Megmondtuk előre!” A következmények súlyos terhét napjainkig cipeli a magyar szabadkőművesség egésze.

Trianon

Az alábbi mondatokat egy „vidéki” páholy hosszú évek folyamán alakuló, formálódó életének nem a nyilvánosság számára szánt, ezért őszintének tekinthető munkatábláinak, jegyzőkönyveinek áttanulmányozása nyomán merem megfogalmazni.

A kaposváriak nem kőművesei Trianon épületének, még csak nem is a malter keverői, szerepük azonos a vakolóknál funkciójával. Ettől elvonatkoztatva általánosságban is nehéz eldönteni, kié a nagyobb felelősség: „a jó szándékú idiótáké”, akik közreműködésükkel részeseivé váltak egy általuk átláthatatlan folyamatnak, vagy azoké, akik tudatosan, eszközként használták fel abban őket.

A páholy nem az 1920. május 18-án kelt belügyminiszteri betiltás okán szűnt meg, akkor már halott volt. Az utolsó tagfelvétel hat évvel korábban, 1914-ben, az utolsó páholy munka 1915-ben történt. Ekkor a névleges létszám negyvenöt,⁶ közülük a ténylegesen dolgozó tizenkettő.

Berzsenyi is szabadkőműves volt?

Berzsenyi és a szabadkőművesség kapcsolatát kutatva Kazinczyval kell kezdenünk. Kazinczy Ferencet 1784. január 16-án avatták az Erényes kozmopolitához címzett miskolci páholy tagjává. Egy tanulmány szerzőjének csillogó szóhasználata szerint „az akkor még szalonképes szabadkőművesség” összejöveteleit a nyelvújító Kazinczy irodalmi körnek, művelődési fórumnak tekintette. I. Ferenc 1795 júniusában az egész Monarchiában betiltotta a páholyok működését, de ez Kazinczyt már nem érinti, mert egy évvel korábban, a Martinovics-per során elítélték a jakobinus mozgalomban való részvételéért, ami hat és fél év várfogsággal járt.

1801-ben szabadult, 1804 augusztusában feleségül veszi annak a rózsakeresztes, okkult tudományokkal foglalkozó gróf Török Lajosnak a leányát, aki három szabadkőműves páholy alapítója és főmestere is volt: ezzel hallgatólagosan, de

elfogadottan rásugárzik apósa fényessége. (A fényesség fogalma a szabadkőműves terminológiában a tiszttségviselőkhöz kötődik.) Kazinczy Ferenc 1810. augusztus 26-án kelt levelében⁷ válaszolt Berzsényi Dánielnek, aki néhány hónappal korábban azt tudakolta tőle: „Szeretném tudni, mi a kőművesek fája.”

Kazinczy válasza (betűhíven): „Az a fa, a’ melly eránt tudakolódól, az a’ acatia. Így is határ nélkül szeretlek. Ha nem volt volna már szükséged a’ kérdést tenni, még inkább szerettelek volna. Ütess egyet a’ jövő télben (Január 16dikán) vagy ez ősszel (Novemb. 11dikén), s nevezd az én fámnak. Az utolsó házasságomnak 6dikszor előforduló innepe, az első 27dike annak az estvének, a’ mely oda vezetett a’ hol az a’ fa terem. Szegény Ipm akkor estve nyomta ott reám az első csókot és az a’ nagy ember, a’ ki Diaetákon és most a’ Septemviratuson első ember.”

A „még inkább szerettelek volna” finom utalás arra, hogy Kazinczy úgy vélte, Berzsényi is szabadkőműves, de a kérdés nyomán tudatosult benne, hogy Berzsényi nem ismeri a szabadkőművességnek ezt a jelképét. Ennek ellenére elég óvatlanul felfedi két „avatójának” kilétét. Az *acatia* nem a miáltalunk általánosan ismert akácfa, amely az 1630 körüli években került át Amerikából Európába. Arról a fáról van szó, amellyel a hagyomány szerint a gyilkosság áldozatává vált Hiram Abifnak, a jeruzsálemi szentély építómesterének sírját jelölték meg a holttest keresői, azért, hogy visszatérve könnyen ráleljenek. Esetünkben tehát a palesztin akácról, a sittimfáról, a mimózafélék alcsaládjába tartozó pusztai akáciáról beszélhetünk. Ezt a fát használták a frigyláda elkészítése során is.

A szabadkőművesség és a kaposvári zsidóság viszonya

„Az egyesületek esetében az egyik legfontosabb, s egyben legnehezebb feladat megrajzolni a tagság mennyiségi, társadalmi összetételét, valamint rétegződését. A szükséges nyilvántartások ugyanis általában eltűntek, s emiatt az ilyen jellegű források elvértve kerültek levéltári őrizetbe. A tagság és a tisztikarok megnyugtató rétegvizsgálata a hiányos forrásadottságok miatt rendkívül nehéznek, esetenként pedig reménytelennek látszik. Ennek fényében – valószínű – nem okoz meglepetést az a kijelentés, miszerint: »az eddigi kutatások során ritkán lehetett a közhelyek szintjéről elmozdulni«, olvashatjuk *A somogyi zsidók egyesületei a dualizmus évtizedeiben* című tanulmányban. Amennyiben így van ez az egyesületek esetében – márpedig így van –, akkor azt vélhetnénk, egyenesen lehetetlen bemutatni egy nem nyilvánosan működő szabadkőműves páholy összetételét. Esetünkben nem ez a helyzet. A páholy fennmaradt Anyakönyve alapján – egyedülálló módon – lehetőségünk van részletekbe menő alaposággal ismertetni azt.

A szabadkőművességet bírálóak egyik leggyakrabban elhangzó vádja, ami a köztudatban is gyökeret eresztett, az, hogy a szabadkőműves páholyok zsidó szervezetek. A Berzsényi páholy alapítói tizenheten voltak, közülük nyolcan izraelita val-

lásúak. A nyolc közül ketten (Endrei és Fekete) kitérők, mindketten még a páholyba lépésük előtt a református vallást vették fel. A páholyalakulást követően az első kaposvári tagfelvétel során bekerült öt új testvér közül ketten voltak izraeliták, ami az „arányt” csak minimális mértékben módosította.

Számszerűsítve: 1900-ban az akkor 18 218 lakosú Kaposváron 2 771 izraelita élt, a megye izraelitáinak negyede. Arányuk a városban 15 %. A páholyon belüli arányuk 1902-ben 47 %, 1903-ban 43 %. Foglalkozásuk alapján: öt ügyvéd, egy-egy tanár, nagykereskedő és orvos. Ők nem voltak új betelepülők, „galíciaiak”, „kaftános zsidók”; zömükben virilisták, a város közéletének ismert, köztiszteletben álló, tevékeny elemei. Azok az izraeliták, akik a páholy tagjai lettek, nem azért lettek szabadkőművesek, hogy ezáltal a páholyban elérhető testvériségben egyenrangú társakká legyenek, ők ezen már régen túl voltak akkoriban. Az antiszemizmus fogalma ezekben az években a kaposváriak számára ismeretlen. A megyében 1883 nyarán, kora őszén kirobbant antiszemita zavargások emlékét az azóta eltelt húsz év már elfedte. Nincs jel arra, hogy a kaposvári zsidók félelemben éltek volna. Mindezen túlmenően a város, bár dinamikusan fejlődött, kisváros volt, „mindenki ismert mindenkit”. Az itteni élet Budapest szellemiségével és társadalmi hullámveréseivel összevetetlen.

A Berzsenyi páholyra tehát nem lehet a nagyváradi László király páholy esetét mint általános képletet ráerőszakolni (ahol a páholyba belépő zsidók számszerű túlsúlyba jutásával a páholy irányvonala radikális fordulatot vett).

A páholy tagjainak szerepe a városban a Tanácsköztársaság fennállása idején

A sommás megállapítás kizárólag Kaposvárra vonatkozik: semmilyen.

Kaposváron négy páholytaggal kapcsolatban találunk valamiféle személyes vonatkozást.

Dr. Szigeti-Gyula Sándor kórházigazgatónak durva megaláztatást kell elszenvednie a kórház felügyeletét ellátó egészségügyi politikai biztostól, amikor meg kívánta óvni az intézményt a politika hullámverésétől. Hasonlóan járt dr. Telegdi Zsigmond, az elmebetegosztály főorvosa, aki tiltakozott a „bolsevik típusú” elmebeteg-ellátás, illetve elmebeteggé minősítés gyakorlata ellen.⁸ Harmadik társuk, dr. Csurgó Jenő a tüdőgondozó főorvosa, a tüdőbeteg-ellátás kibővítése érdekében a korábban közösen elfogadott kórházi fejlesztési koncepcióval – és a páholytárs kórházigazgató véleményével – ellentétes intézkedés megtételére kérte a direktórium illetékeseit. A ránk maradt dokumentumok tanúsága szerint ő volt az egyetlen, aki leírta az „elvtárs”, „elvtársi üdvözléssel” szavakat. A szokatlan magatartásnak nem lett következménye. Elképzeléseit az 1920-as évek második felében a Kisgazdapárt segítségével tudta megvalósítani.

A páholy tagjai közül egyedülként Vajthó Jenő vállalt közreműködői szerepet a Tanácsköztársaság idején, amikor az „új” oktatáspolitikai helyi képviselőjét, illetve annak megvalósítását segítette. Ténykedéséért másfél évi börtönnel és a tanítástól való eltiltással büntették.

Országos viszonylatban vizsgálva a kérdést viszont már más a helyzet.

Mihalik Gyula, egyike a páholy alapítóinak, jóval korábban, 1907-ben Budapestre költözött. A Tanácsköztársaság idején az Iparművészeti Főiskola rektorává nevezték ki; a bukást követően Amerikába emigrált.

Dr. Buday Dezső mindössze két évig, 1909 és 1911 között volt a páholy tagja. A kecskeméti direktórium, illetve a Közoktatási Népbiztosság társvezetőjeként aktív és tevékeny közreműködő. Orgoványban végezték ki.

A csurgói főgimnázium tanára, Maller Dezső (1909 óta páholytag) a Tanácsköztársaság idején Budapesten „továbbképző tanfolyamokat” szervezett; 1920 nyarán vizsgálati fogságba került. Ezt követően állástalanná vált.⁹

Az 1912-ben Pécsre távozott dr. Doktor Sándor korábban már bemutatott tevékenységét követően Szerbiába menekült.

A dombóvári Gyenis Antal tanító, majd lapszerkesztő (1904 óta páholytag) az ottani direktórium, illetve a forradalmi törvényszék elnöke, a következményes megtorlás áldozatává vált.

A szabadkőművesség betiltását követően a volt tagok zöme igyekezett elfeledni a korábbi éveket, eredeti hivatásukat (foglalkozásukat) akadályoztatás nélkül művelve belesimultak az új idők teremtette új környezetbe.

Jegyzetek

¹ A Berzsényi páholy által létrehozott leánypáholy. Adatainak a táblázatban történő szerepeltetése az összevethetőség lehetőségét kínálja. Úgy vélem, hogy a vizsgálatot további páholyokra kiterjesztve szociológiai elemzésekre is lehetőség nyílna. Az Irányi páholyról a későbbiekben esik szó.

² Tudatosan nem használtam a mai megnevezést. Számos korabeli névváltozata ismert. A kezdet kezdetén mint *Szépirodalmi társaság*, később *Somogyvármegyei Irodalmi kör*, megalakulásakor *Berzsényi Irodalmi kör*, *Somogyvármegyei Berzsényi Irodalmi társaság*, végezetül a *Berzsényi Irodalmi Társaság* elnevezés is használatos volt a helyi sajtóban, és a „hivatalos” iratokban.

³ A mai tüdőbeteg-gondozó intézetek elődje.

⁴ A lábjegyzet szövege nem hangzott el az előadás során, magyarázó betoldásának szükségességét – mint utólag kiderült – a fogalom ismeretének hiánya indokolja.

A kifejezés eredete homályba vész. Három magyarázatát is ismerjük:

1. A szabadkőművesség eredetmítoszai a titkos tudást birtokló nagy templomépítő kőműves cégekhez (is) kapcsolódnak. Különös és meghatározó szerepük volt a Salamon király által elrendelt jeruzsálemi templom építését végző „királyi” kőműveseknek, akiknek vezetője, a teljes tudást birtokló, „szakmai” féltékenységből i. e.

363–360 között meggyilkolt Hiram Abif valóban művésze volt hivatásának. A két tény összekapcsolódásából ered – immár a teljes szabadkőművességre kiterjesztett értelemben – a „királyi művészet” fogalma. Jogosnak tűnik tehát a szabadkőművészség büszkesége, amikor ősi gyökereikre hivatkozik.

2. James Anderson anglikán lelkész (1660–1739) *Ősi kötetmek* címen ismert, a szabadkőművesség morális szabályzatává lett művében külön magyarázat nélkül nevezi királyi művészetnek a szabadkőművesség gyakorlását.

3. Angliában a XVII. század vége felé a templomépítő kőműves céhek már befogadtak és titkaikba beavattak olyanokat is, kik nem voltak hivatásos, csak szimbolikus kőművesek. Így vették föl 1695-ben Orániai Vilmost (III. Vilmos néven angol, II. Vilmosként skót király), ennek alapján – és azóta – nevezik a szabadkőművességet *ars regia*, azaz királyi művészetnek.

⁵ Az előadásban nem kerültek nevesítésre. Ők a páholyélet meghatározó súlyú, alapító mesterei, dr. Fekete Gyula ügyvéd (1861–1944), illetve Kemény Samu (1848–1911) gabona-nagykereskedő, később bankelnök.

⁶ A páholy teljes működési ideje alatt összesen 83 felvétel történt. A különböző okokból bekövetkezett kiválások (halál, kilépés, leánypáholy alapítás, kizárás, elköltözés) miatt 1915-re alakult ki a 45 fős létszám.

⁷ *Kazinczy Ferenc levelezése* (Nyolcadik kötet, Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, Budapest, 1898), 1825 számú levél.

⁸ A Forradalmi kormányzótanács rendelete az elmebetegek kórházi elhelyezéséről kimondta: „...a betegek felvételéről bizottság dönt, amelyben orvos és politikai személyek vesznek részt.” Ez a gyakorlat – mint tudjuk – hosszú időnk keresztül „sikeresen” működött a Szovjetunióban.

⁹ Köszönöm dr. Horváth Józsefnek, Csurgó története kutatójának segítségét, aki a Mallder Dezsőre vonatkozó adatokat rendelkezésemre bocsátotta.